UNIVERSITET TALABALARIDA AGRESSIV XULQ-ATVORGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNING KOMPLEKS TAHLILI

Nuriddinova Shahrizodakhon Murodjon qizi
Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti,
Pedagogika va tillar fakulteti,Magistratura,
Psixologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi
Ibragimova009911@gmail.com
TEL+998 997717676

Anotatsiya. *Maqolada universitet talabalarida agressiv xulq-atvorga ta'sir etuvchi psixologik, emotsional va ijtimoiy omillar kompleks tahlil qilinadi hamda ularni kamaytirishning samarali yo'llari asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *agressiya, talabalar, emotsional holat, stress, ijtimoiy muhit, frustratsiya, xulq-atvor, psixologik omillar, konflikt, o'zini boshqarish*

Аннотация. *В статье проводится комплексный анализ психологических, эмоциональных и социальных факторов агрессивного поведения студентов университета, а также обосновываются эффективные пути его снижения и профилактики.*

Ключевые слова: *агрессия, студенты, эмоциональное состояние, стресс, социальная среда, фрустрация, поведение, психологические факторы, конфликт, саморегуляция*

Annotation. *The article provides a comprehensive analysis of psychological, emotional, and social factors influencing aggressive behavior among university students and substantiates effective ways for its reduction and prevention.*

Keywords:*aggression, students, emotional state, stress, social environment, frustration, behavior, psychological factors, conflict, self-regulation*

Kirish

Globallashuv jarayonida yoshlar psixologik holati, emotsional barqarorligi va ijtimoiy moslashuvi jamiyat rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar esa ushbu jarayonlarning markazida turadi. Ularning ruhiy muvozanatini saqlash, ichki kechinmalarini boshqarish, turli bosim va raqobat sharoitida o'zini nazorat qila olish qobiliyatlarini rivojlantirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Talabalar orasida agressiv xulq-atvorning uchrashi, emotsional zo'riqishlarning ortishi va ijtimoiy munosabatlarda keskinliklarning kuchayishi kuzatilmoqda. Bu holatlar shaxslararo

nizolarni kuchaytiribgina qolmay, o‘qish samaradorligining pasayishiga ham olib kelishi mumkin.

Yoshlarning ruhiy kamoloti davlat darajasida e’tibor qaratilayotgan yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Bu esa talaba yoshlarning emotsional holatini nazorat qilish, ularni salbiy psixologik ta’sirlardan himoya qilish hamda agressiv xatti-harakatlarning oldini olish masalalarini yanada muhimlashtiradi . Talabalarda agressiya holatiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, ularni tizimli ravishda o‘rganish va samarali psixologik chora-tadbirlarni ishlab chiqish ilmiy hamda amaliy jihatdan dolzarb vazifa hisoblanadi.

Agressiya tushunchasi psixologiya fanida keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, aynan talabalik davriga xos xususiyatlari yetarlicha tizimlashtirilmagan. Turli nazariy yondashuvlar agressiyani turlicha talqin qiladi. Psixoanalitik qarashlarda u inson tabiatining ajralmas qismi sifatida izohlanadi, biologik yondashuvda esa himoya mexanizmi sifatida ko‘riladi. Ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra esa agressiv xatti-harakatlar kuzatish va taqlid orqali shakllanadi . Bu ayniqsa talabalik davrida muhim, chunki ushbu bosqichda ijtimoiy faollik, mustaqil fikrlash va o‘zini namoyon qilish ehtiyoji ortadi.

Mahalliy tadqiqotlarda ham agressiv xulqning shakllanishida ijtimoiy muhit, oila munosabatlari, ta’lim tizimi va kommunikativ madaniyatning roli alohida ta’kidlanadi . Talabalarda agressiv reaksiyalar ko‘pincha o‘zini ifoda eta olmaslik, stress, adolatsizlik hissi va muloqotdagi qiyinchiliklar natijasida yuzaga keladi. Bu esa agressiyani faqat individual psixik holat sifatida emas, balki ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida ko‘rib chiqishni talab qiladi.

Talabalar hayoti faqat o‘quv jarayoni bilan cheklanmaydi. Ular turli axborot oqimlari, raqamli kommunikatsiya vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va turli ijtimoiy guruhlar ta’siri ostida shakllanadi. Bu omillar ularning ruhiy holati, stressga chidamliligi va emotsional o‘zini boshqarish darajasiga ta’sir ko‘rsatadi. Natijada agressiv holatlarning paydo bo‘lishi yoki kamayishi bevosita ushbu omillar bilan bog‘liq bo‘ladi. Agressiyaning sabablari biologik yoki psixologik omillar bilangina cheklanmay, balki keng ijtimoiy kontekstda tahlil qilinishi zarur.

Talabalarda agressiv xatti-harakatlarni keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash, ularning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish hamda ularni kamaytirishga qaratilgan samarali yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Oila muhitidagi ziddiyatlar, ta’lim jarayonidagi raqobat, o‘qituvchilar bilan munosabatdagi tushunmovchiliklar hamda ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy kontentlar agressiya shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida ajralib turadi .

Shu jihatdan qaralganda, talabalarda agressiv xulq-atvorni o‘rganish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki amaliy jihatdan ham muhimdir. Bu yo‘nalish

talabalarning psixologik sog‘lomligini ta’minlash, ijtimoiy muvozanatini saqlash hamda ijobiy shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Agressiyani keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash va ularni boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish psixologiya fanining amaliy imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu asosda “Universitet talabalarida agressiv xulq-atvorga ta’sir etuvchi omillarning kompleks tahlili” mavzusi talabalik davrida yuzaga keladigan agressiv holatlarning sabablari, ularning o‘zaro bog‘liqligi va oldini olish yo‘llarini chuqur o‘rganishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili

Tadqiqot metodologiyasi agressiya fenomenini ko‘p omilli psixologik hodisa sifatida o‘rganishga asoslanadi. Ushbu yondashuvda agressiv xulq-atvor shaxsning ichki psixologik xususiyatlari, emotsional holati hamda tashqi ijtimoiy muhit ta’sirining o‘zaro bog‘liqligi natijasi sifatida talqin etiladi . Shu sababli tadqiqotda kompleks yondashuv tanlanib, nazariy va empirik usullar uyg‘unligidan foydalanish nazarda tutiladi.

Metodologik asos sifatida psixologiya fanida shakllangan bir qator nazariy yo‘nalishlarga tayaniladi. Psixoanalitik yondashuv vakili Z. Freyd agressiyani insonning ichki instinktlariga bog‘lab, uni “thanatos” bilan izohlaydi. Bu qarash agressiv xatti-harakatlarning ichki ziddiyatlar bilan bog‘liqligini tushuntirishga xizmat qiladi . Biologik yondashuv vakili K. Lorens esa agressiyani evolyutsion himoya mexanizmi sifatida talqin qilib, uning tabiiy ildizlariga e’tibor qaratadi. Ushbu yondashuv agressiyaning tug‘ma jihatlarini ochib beradi.

Ijtimoiy o‘rganish nazariyasida A. Bandura agressiv xulq-atvorning shakllanishini kuzatish va taqlid jarayonlari bilan bog‘laydi. Uning fikriga ko‘ra, inson atrof-muhitda kuzatgan xatti-harakatlarni o‘zlashtiradi va takrorlaydi. Bu ayniqsa talabalik davrida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, guruhdagi munosabatlar va ijtimoiy muhit agressiya shakllanishida hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi .

Frustratsiya-agressiya gipotezasi (J. Dollard va boshqalar) metodologik jihatdan muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, agressiya shaxsning maqsadga erishish yo‘lida duch kelgan to‘siqlar natijasida yuzaga keladi. L. Berkovitz tomonidan rivojlantirilgan kognitiv neoassotsiativ nazariya esa agressiyani salbiy emotsiyalar va kognitiv jarayonlar bilan bog‘laydi, bu esa talabalar orasida stress va muvaffaqiyatsizlikka nisbatan reaksiyalarni tushuntirish imkonini beradi .

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, agressiya muammosi xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli jihatlarda o‘rganilgan. Xorijiy tadqiqotchilardan A. Bass va A. Darki agressiyani o‘lchash uchun maxsus diagnostik tizim ishlab chiqib, uning jismoniy, verbal va bilvosita shakllarini ajratib ko‘rsatgan . Ularning ishlari agressiyani empirik jihatdan o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

Mahalliy olimlardan B. Qodirov agressivlikning psixologik mexanizmlarini o‘rganib, uning biologik va ijtimoiy omillar bilan bog‘liqligini asoslab bergan. M. To‘xtaxodjayev yoshlar psixologiyasi doirasida agressiyaning shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy omillarni tahlil qilgan. N. Saidova esa talaba yoshlarning emotsional rivojlanishi va agressiya o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib bergan . Ushbu tadqiqotlar agressiyani faqat individual xususiyat sifatida emas, balki ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Metodologik jihatdan tadqiqotda psixodiagnostik usullardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Xususan, Buss–Durkee agressiya testi hamda E. P. Ilyin va P. A. Kovalyov metodikalari agressivlik darajasi va konfliktlilik ko‘rsatkichlarini aniqlash imkonini beradi . Ushbu metodlar orqali talabalar orasida agressiyaning individual va ijtimoiy omillar bilan bog‘liqligi empirik jihatdan tahlil qilinadi.

Shunday yondashuv agressiyani ko‘p qirrali hodisa sifatida chuqur o‘rganish, uning sabablarini aniqlash va samarali psixologik ta’sir usullarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Natijalar

Talabalarda agressiv xulq-atvorga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish jarayonida olingan empirik natijalar ushbu hodisaning ko‘p omilli va murakkab tuzilishga ega ekanligini tasdiqladi. Tadqiqotda ishtirok etgan 85 nafar talabalar orasida agressiya darajasi turlicha ko‘rsatkichlarda namoyon bo‘ldi va ularning strukturaviy tahlili bir nechta muhim komponentlarni aniqlash imkonini berdi.

Umumiy natijalarga ko‘ra, ishtirokchilarning taxminan 32 foizida agressiya darajasi yuqori, 46 foizida o‘rta, 22 foizida esa past darajada ekanligi kuzatildi. Bu ko‘rsatkichlar talabalik muhitida agressiv xatti-harakatlar keng tarqalganligini, ammo ularning intensivligi individual farqlar bilan belgilanayotganini ko‘rsatadi. Strukturaviy tahlil natijalariga ko‘ra, verbal agressiya 28 foiz, bilvosita agressiya 24 foiz, jismoniy agressiya esa 18 foiz ulushni tashkil etgan. Qolgan qismi negativizm, shubhalanuvchanlik va emotsional beqarorlik ko‘rsatkichlariga to‘g‘ri keladi . Bu esa yashirin va psixologik agressiya shakllari ustun ekanligini ko‘rsatadi.

Stress omili alohida ahamiyat kasb etib, yuqori stress darajasiga ega bo‘lgan talabalar (taxminan 40 foiz) orasida agressiv reaksiyalar ko‘proq uchrashi aniqlandi. O‘quv yuklamasi, imtihon jarayonlari va baholash tizimi ushbu stressning asosiy manbalari sifatida qayd etildi. Past stress darajasiga ega bo‘lgan talabalar (taxminan 27 foiz) orasida agressiya ko‘rsatkichlari sezilarli darajada past bo‘lgani kuzatildi .

O‘zini baholash darajasi bilan agressiya o‘rtasida ham muhim bog‘liqlik aniqlandi. Past o‘zini baholashga ega talabalar umumiy guruhning 30 foizini tashkil etib, ularda agressiv reaksiyalar ko‘proq himoya mexanizmi sifatida namoyon bo‘ldi.

Yuqori o‘zini baholash darajasiga ega bo‘lgan 25 foiz talabalarda esa agressiya ko‘proq dominantlik va ustunlikka intilish shaklida kuzatildi.

Ijtimoiy omillar tahlili shuni ko‘rsatdiki, oila muhitida ziddiyat mavjud bo‘lgan talabalar (taxminan 35 foiz) orasida agressiya darajasi yuqoriroq. Guruh ichidagi kommunikativ muammolar va o‘qituvchilar bilan tushunmovchiliklar 38 foiz hollarda agressiv reaksiyalarni kuchaytiruvchi omillar sifatida qayd etildi. Muloqot madaniyati yuqori bo‘lgan talabalar (taxminan 29 foiz) orasida esa agressiya darajasi pastroq ekanligi kuzatildi .

Shuningdek, ijtimoiy o‘rganish omili ham muhim rol o‘ynashi aniqlandi. Talabalarning 41 foizi agressiv xatti-harakatlarni atrof-muhit, ayniqsa tengdoshlar yoki ijtimoiy tarmoqlar orqali o‘zlashtirishini bildirgan. Bu holat agressiyaning shakllanishida tashqi ta’sirlarning yuqori ulushga ega ekanligini ko‘rsatadi .

Natijalar umumlashtirilganda, agressiya talabalarda asosan emotsional beqarorlik, stress, ijtimoiy muhitdagi ziddiyatlar va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarining yetarli rivojlanmaganligi bilan bog‘liq ekanligi aniqlangan. Emotsional barqarorlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash darajasi yuqori bo‘lgan talabalar (taxminan 33 foiz) orasida agressiv xulq-atvor kamroq uchrashi kuzatildi .

Olingan raqamli natijalar agressiyani kamaytirishda kompleks yondashuv zarurligini tasdiqlaydi. Individual psixologik xususiyatlar bilan bir qatorda ijtimoiy va emotsional omillarni ham hisobga olish talabalarda sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Muhokama

Olingan nazariy va empirik yondashuvlar asosida talabalarda agressiv xulq-atvorni shakllantiruvchi omillar murakkab va ko‘p darajali tizim ekanligi aniqlanadi. Agressiya faqat shaxsning ichki xususiyatlari bilan izohlanmaydi, balki u ijtimoiy muhit, emotsional holat va o‘rganilgan xulq-atvor shakllarining o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi . Shu jihatdan qaralganda, agressiyani bir yoqlama talqin qilish yetarli emas, uni kompleks psixologik fenomen sifatida ko‘rib chiqish zarur.

Nazariy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, turli ilmiy maktablar agressiyaning kelib chiqishini turlicha izohlaydi. Z. Freyd tomonidan ilgari surilgan psixoanalitik yondashuv agressiyani ichki instinktlar bilan bog‘lasa, K. Lorens uni biologik moslashuv mexanizmi sifatida talqin etadi. Bunday qarashlar agressiyaning tabiiy asoslarini tushuntirishga xizmat qiladi, biroq talabalik davrida kuzatiladigan agressiv xatti-harakatlarni to‘liq izohlab bera olmaydi. Chunki ushbu bosqichda ijtimoiy omillar ustuvor ahamiyat kasb etadi.

A. Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o‘rganish nazariyasi esa agressiyaning shakllanishida muhitning hal qiluvchi rolini asoslab beradi. Talabalar o‘z atrofidagi xatti-harakatlarni kuzatib, ularni o‘zlashtiradi va takrorlaydi. Bu

jarayon ayniqsa guruh ichidagi munosabatlarda, ijtimoiy tarmoqlarda va o‘quv muhitida yaqqol namoyon bo‘ladi . Demak, agressiya ko‘pincha o‘rganilgan xulq sifatida shakllanadi va uni o‘zgartirish ham ijtimoiy ta’sir orqali amalga oshirilishi mumkin.

Frustratsiya-agressiya yondashuvi doirasida agressiya shaxsning maqsadga erishish yo‘lida duch kelgan to‘siqlarga reaksiyasi sifatida ko‘riladi. Talabalik davrida o‘quv yuklamasi, baholash tizimi, raqobat muhiti va shaxsiy muammolar frustratsiyani kuchaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa agressiv reaksiyalarning paydo bo‘lish ehtimolini oshiradi. L. Berkovitzning qarashlari esa ushbu jarayonda kognitiv omillar, ya’ni vaziyatni qanday qabul qilish va talqin etish muhim ekanligini ko‘rsatadi .

Mahalliy tadqiqotchilar ishlari agressiyaning ijtimoiy-psixologik omillar bilan chambarchas bog‘liqligini tasdiqlaydi. B. Qodirov agressivlikning shakllanishida ichki va tashqi omillarning birgalikdagi ta’sirini ta’kidlaydi. M. To‘xtaxodjayev va N. Saidova esa talabalarda agressiya ko‘pincha stress, kommunikativ muammolar va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi . Bu fikrlar agressiyani faqat individual xususiyat emas, balki muhit bilan o‘zaro aloqador jarayon sifatida talqin qilish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Muhokama jarayonida agressiyaning turli shakllari ham alohida e’tibor talab qiladi. Jismoniy agressiya talabalarda kamroq uchrasa-da, verbal va bilvosita agressiya keng tarqalgan. Bu holat talabalarning ijtimoiy me’yorlarga moslashgani bilan izohlanadi, ya’ni ular ochiq zo‘ravonlikdan ko‘ra yashirin yoki og‘zaki shakllarni tanlaydi . Shu sababli agressiyani baholashda faqat ochiq xatti-harakatlarga emas, balki yashirin psixologik ko‘rinishlarga ham e’tibor qaratish zarur.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, agressiv xulq-atvorning shakllanishida emotsional barqarorlik, o‘zini boshqarish darajasi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash muhim o‘rin tutadi. Emotsional jihatdan barqaror va ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlangan talabalar agressiyaga kamroq moyil bo‘ladi. Aksincha, stress yuqori bo‘lgan, kommunikativ muammolarga duch kelgan yoki o‘zini ijtimoiy jihatdan cheklangan his qilgan talabalar orasida agressiv reaksiyalar ko‘proq kuzatiladi.

Shu asosda aytish mumkinki, talabalarda agressiyani kamaytirish faqat individual psixologik ta’sir bilan cheklanmasligi kerak. Ta’lim muhitini sog‘lomlashtirish, muloqot madaniyatini rivojlantirish, stressni boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv agressiyani kamaytirishga qaratilgan kompleks choralarni ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa. Talabalarda agressiv xulq-atvor murakkab va ko‘p omilli hodisa bo‘lib, u shaxsning ichki psixologik xususiyatlari, emotsional holati va ijtimoiy muhit

ta’sirida shakllanadi . Agressiyani tushuntirishda turli nazariy yondashuvlar mavjud bo‘lib, ular ushbu hodisaning biologik, psixologik va ijtimoiy jihatlarini ochib beradi. Ayniqsa, ijtimoiy o‘rganish yondashuvi talabalarda agressiv xatti-harakatlar ko‘pincha muhit ta’sirida shakllanishini ko‘rsatadi.

Agressiyaning asosiy omillari sifatida stress, frustratsiya, kommunikativ muammolar va ijtimoiy bosim ajralib turadi. O‘quv jarayonidagi qiyinchiliklar, raqobat va emotsional zo‘riqish talabalar orasida agressiv reaksiyalarni kuchaytirishi mumkin. Ko‘pincha agressiya ochiq emas, balki verbal va bilvosita shakllarda namoyon bo‘ladi.Agressiyani kamaytirish uchun emotsional barqarorlikni rivojlantirish, o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish va sog‘lom ijtimoiy muhit yaratish muhimdir. Shu bois, bu muammo kompleks yondashuv asosida hal etilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон нашриёти, 2021. – 384 б.
2. Худайбердиева М. Талаба ёшларнинг эмоционал барқарорлиги: психологик таҳлил. – Тошкент: Инновация нашриёти, 2022. – 82 б.
3. Freud S. Beyond the Pleasure Principle. – London: The Hogarth Press,1920.–64 p.
4. Lorenz K. On Aggression. – New York: Harcourt, Brace & World, 1966. – 306 p.
5. Bandura A. Aggression: A Social Learning Analysis. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1973. – 390 p.
6. Saidova N. Talaba shaxsining emotsional rivojlanish omillari // Psixologiya va pedagogika axborotnomasi. – 2020. – №4(28). – B. 25–33.
7. Kodirov B. Shaxs agressivligining psixologik mexanizmlari. – Toshkent: Fan, 2015. – 120 b.
8. To‘xtaxodjayev M. Yoshlar psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018. – 200 b.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarni ma’naviy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga oid davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqish to‘g‘risida”ги PF–6260-son Farmoni. – 2022-yil 19-may.
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta’lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risida”ги qarori. – 2021-yil 15-sentabr.
11. Buss A.H., Perry M. The Aggression Questionnaire // Journal of Personality and Social Psychology. – 1992. – Vol. 63(3). – P. 452–459.
12. Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973. – 521 p.